

Любімова О. В.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СТРОФІКА І РИМУВАННЯ ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА 80-Х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

На зрізі строфіки та римування досліджується версифікація В. Самійленка 80-х років ХІХ ст.; визначено тенденції розвитку строфічного репертуару поета, виявлено типологічні риси основних строф. Отримані результати доповнюють наше уявлення про версифікаційні особливості української поезії 80-х років ХІХ століття.

Ключові слова: В. Самійленко, версифікація, строфіка, римування, рима, клаузула, цезура.

С точки зрення строфіки и рифмования рассматривается стихосложение В. Самойленко 80-х годов ХІХ века; определены тенденции развития строфического репертуара поэта, установлены типологические черты основных строф. Полученные результаты дополняют наше представление о стихотворных особенностях украинской поэзии 80-х годов ХІХ века.

Ключевые слова: В. Самойленко, стихосложение, строфика, рифмование, рифма, рима, клаузула, цезура.

V. Samiylenko's versification system in the 80s of the nineteenth century is studied in terms of strophe and rhyme; the tendencies of the development of the poet's strophic repertoire are defined, the typological features of the main strophe are revealed. The results obtained from the study expand our view on the versification peculiarities of the Ukrainian poetry in the 80s of the nineteenth century.

Key words: V. Samiylenko, versification, strophe, rhyme, clause, caesurae.

Постановка проблеми. Блискучий майстер сатири та гумору, поет-лірик, талановитий драматург, перекладач – Володимир Самійленко в усіх жанрах творчості виявив себе як митець з тонким відчуттям художнього слова, вражаючи читача своєю неповторною манерою письма та оригінальним підходом до традиційних тем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість В. Самійленка досліджували: О. Бабишкін, М. Богданович, В. Герасименко, Ол. Дорошкевич, М. Зеров, Й. Куп'янський, Мих. Могилянський, М. Обідний, Ф. Погребенник, М. Рильський, М. Чернопиский та ін. Лірика поета добре розглянута у жанровому плані, частково – в аспекті віршування. Стосовно версифікаційних особливостей творів В. Самійленка маємо принагідні дані О. Бабишкіна та Ф. Погребенника. О. Бабишкін зазначав: «Самійленко вдавався у своїй поетичній практиці до таких мало прийнятих або й зовсім не відомих для тогочасної української поезії форм, як канцони, октави, олександрійський вірш тощо. Він переносив їх в українське віршування з грецької, французької, італійської та російської поезії».

Мета статті – на зрізі строфіки та римування дослідити версифікацію В. Самійленка 80-х років ХІХ ст.

Виклад основного матеріалу. Сонет стає його улюбленою формою. Вживши в сонеті послідовно жіночі рими, він відійшов від усталеного до того в українській поезії чергування в сонеті рим обох родів...» [1, с. 69].

Дослідник поетової творчості Ф. Погребенник зауважив: «Письменник, який був і добрим теоретиком версифікації (йому належить незакінчена праця «Як складаються українські вірші»), культивував у своїй художній практиці остаточно ще не усталені в українській поезії чи й взагалі невідомі їй класичні форми канцони, секстини, сонета, терцини, елегійного дистиха, октави, олександрійського вірша чи гексаметра, виступаючи щодо цього однодумцем І. Франка й Лесі України...» [6, с. 20].

Однак спеціальної праці щодо версифікації поета зі статистичними даними немає. Розглянемо віршування митця детальніше.

У плані строфіки та римування поетичні твори В. Самійленка окресленого періоду виглядають так: строфічні – 95%, нестрофічні – 5%. Серед строфічних помітно превалюють монострофічні поезії – 96,3% (53 вірші), 3,6% (2 вірші) припадає на різнострофічні тексти. Римовані – 81%, неримовані – 19%.

Поет використав такі види строф: двовірш (3,6% від кількості усіх строфічних текстів), катрен (42%), п'ятивірш (5,4%), шестивірш (5,4%), восьмивірш (5,4%), десятивірш (3,6%), тринадцятивірш (1,8%) та чотирнадцятирядкову строфу (3,6%). Канонізовані форми представлені сонетом (5,4%), елегійним дистихом (14,5%), октавою (3,9) та канцоною (5,4%).

Автор застосував такі види та схеми римування: перехресне (27,6% від загальної кількості усіх римованих творів періоду): AbAb, aBaB, abab, AbAbCdCd, aBaBcDcD; парне (6,3%): AA, aa; неповне (17%): aBcB, ABCB, ABCBDEFE; змішане – 4 (8,5%); 10,6% від загальної кількості усіх римованих віршів становлять поезії, в яких засвідчено кілька видів римування в межах одного твору. 30% припадає на поезії з іншими видами та схемами римування (п'ятивірші, шестивірші та ін.).

У сегменті монострофічних творів традиційно переважають чотирирядкові – 42% (23 вірші) від загальної кількості усіх строфічних текстів належить катренові. Найбільша кількість катренних творів характеризується перехресним римуванням. Серед них превалює римування AbAb: «Дві планети», «Російська серенада», «Пригода», «Ямби «(І. «Як часто в час сумний...») (всі – 1888), «Весняні пісні» («Весна вернулась»), «Патріоти», «Сумуєш, ти...» (обидва – 1889). П'ять творів написано з іншими схемами перехресного римування: «Зорі» (1889), «Ямби» (ІІІ. «Так, смійтеся тепер...», ІV. «Вже годі плакати!..», V. « Не будемо ми йти...», 1889), – aBaB; «Прожиті сили» (1886) – abab.

Для семи катренних творів властиве неповне римування. Поміж них превалює римування ABCB: «Щасливий край» («Ельдорадо»), «Розкажи ти, моя Музо...», «Найдорожча перлина» (всі – 1886), «Гостра стаття» (1887), «Фармакологія» (1888), «Собаки» (1888). Схема неповного римування aBcB наявна у поезії «Сумна наша пісня, як наше життя» (1885).

Чотири катренні поезії представлені двома видами римування в межах одного твору: парне AAbb і перехресне AbAb – «Грішниця» (1884); неповне abcb і перехресне abab: «До душі» (1885); оповите aVbA і перехресне aVaB – в обох віршах: «Пісня» (1886) і «Пііта» (На мотив Лермонтова, у творі трансформовано мотив поезії М. Ю. Лермонтова «Пророк»)(80-і роки).

Двовіршову будову мають 2 твори, що становить 3,6% від загальної кількості усіх строфічних текстів періоду. Дворядковим поезіям властиве парне римування. Схема римування з жіночими співзвуччями AA характерна віршеві «Сміливий чоловік» (1886), у поезії «Українська мова» (1885) наявне чоловіче римування – aa.

По три рази В. Самійленко вдався до п'ятивіршів, шестивіршів та восьмивіршів, увесь цей масив становить по 5,4% від загальної кількості строфічних творів. Поетові п'ятирядники дають такі римовані «сплети»: AbAAb – «Ридання душі» (1884) і «романс» (80-і роки); ABbAc – «Святий вечір» (1889).

Шестивіршовим строфам наявне таке римування: aVaVaa – «Непевність» (1887), aaVccB – «Весняні пісні» (I. «Веселиться земля», 1888).

Римування aVaVcc наявне у вірші «Пісня про віщого Василя» (1888), однак розмір твору (Amf434344) «не дозволяє» зарахувати строфу до канонізованої. Цікава схема римування – aVaVaa характерна для поезії «Непевність» (1887). Наведемо зразок:

Якби знаття, що треба жить,	a
І сподіватись, і бажати,	B
То жив би так, щоб кожду мить	a
Для цілі одної віддати,	B
Щоб і хвилини не згубить, –	a
Якби знаття, що треба жить! [9, 48].	a

Восьмирядники автора представлені такими схемами: ABCBDEFE – «Горе поета» (1886), «Патріота Іван» (1888), aBaVcDcD aBaVcDcD aBbAcDcD – «На роковини смерті Шевченка» (1888).

У творчості В. Самійленка натрапляємо й на рідкісні дев'ятивіршові строфи. Твір поета «Як-то весело жить на Україні!» (1886) (за винятком 1-ої строфи, яка укладена десятирядником із римуванням AbVcVAAAdAd) можна зарахувати до дев'ятивіршів із римуванням AbAbCCdCd. Ось як виглядає другий нонаверс поезії:

От вам приклади. Пан хуторянський	A
Без напасті живе й без біди,	b
Бо сповняє закон християнський	A
І кругом молодець хоч куди:	b
По-старому живе він донині,	C
Добре спить, а вже їсть – щогодини	C
І, наївшись, як пень той лежить.	d
Як-то весело жить на Україні!	C
Як-то весело жить! [9, с. 100].	d

Десятивіршові строфи характеризуються двома поезіями, що становить 3,6% від загальної кількості усіх строфічних віршів. В одичній сатиричній децимі «Ода індику» (На спомин 11-го студня (листопада) 1886-го року), укладеній Я4, поет застосував римування AbAbCCdEEEd. Зазначена схема властива трьом строфам. Лише один раз, у першій строфі, автор відступив від заданої схеми і вдався до римування AbAbCbdeEEEd:

О музо, заспівай індика,	A
Найкращу птицю над всіма,	b
Його хвала така велика,	A
Що висловити – слів нема.	b
Його ім'я повсюди знане,	C
Його моторність поважна,	b
Його звичайність мила всім.	d
Співаєм ми тебе, індиче,	E
Тобі хвала найбільше личе,	E
Тобі кадильний личить дим! [9, с. 98]. d	

Римування aVaVcDeFeF властиве другому ямбові «Ямби» (II. «О, де набрати слів?..», 1889).

Тринадцятирядником укладено вірш «Шкода!» (1887), що становить 1,8% від загальної кількості строфічних текстів. Окситонні співзвуччя у поезії заримовуються так: ababcbbcdcdede:

Давні елліни! Як шкода, що не можете ви встать	a
І прилинуть на Україну у вишневенький садок.	b
Я хотів би вам дівчаток українських показать,	a
Як вони, руками сплівшись, виступають у танок,	b
Або весело жартують, зачіпають парубків,	c
Або, мило розпишавшись, одвертають свій видок,	b
Або іскри розсипають із-під чорних вій і брів,	c
Або поглядом журливим порушають серце в нас.	d
Розказати про тії дива я ніколи б не зумів,	c
Бо на теє, мабуть, треба стать Гомером на той час.	d
Шкода ж, греки, що не можна подивитись вам на їх.	e
Не прийшлося би вам здиратись на Олімп і на Парнас	d
І відшукувать для співів муз і грацій там своїх [8, с. 15].	e

Чотирнадцятирядкових поезій – 2 (3,6%) – «До ньки!» (1887) з парним римуванням жіночих співзвуч AA та «Навіщо Вам збиратись на Амур?» (80-і роки), римування другого вірша – aBВаaBВаCдCдCд, ритм не-впорядкованого ямба у творі «заперечує» форму сонета.

Із канонізованих строф автор використав сонет, елегійний дистих, октаву та канцону.

Три поезії, що становить 5,4% від кількості строфічних творів є сонетами, у них поет дає такі схеми римування:

- 1). AbbA bAAb CdC dCd – «Привіт Буковині» (1888);
- 2). AbbA bAAb CdC dCd – «Сонети» (I. «Я не Петрарка – ти ж нова Лаура...», 1889);
- 3). AbbA AbbA cсD eDe – «Сонети» (II. «Коли б твоєї вроди не хвалила...», 1889).

У двох перших сонетах автор застосував однакові схеми римування – AbbA bAAb CdC dCd. Для порівняння наведемо сонет «Привіт Буковині»:

Привіт тобі, зелена Буковино,	A
Твоїм хорошим горам і гаєм;	b
Твоїм одважним, дорогим синам!	b
Привіт тобі, вродлива країно!	A

Привіт тобі! Нехай твоїм хатам	b
Засяє сонце; щасная година	A
Нехай окриє їх, і в вік єдина	A
Лиш істина нехай панує там.	b

Нехай в борні за поступ, за свободу	C
Любов твоїх синів тебе веде,	d
Вона зламає всяку перешкоду,	C

І світло те, що блима де-не-де,	d
Освітить правий шлях твого народу,	C
А темрява навіки пропаде [8, с. 37].	d

Надсилаючи Франкові «Сонети» навесні 1889 року до майбутньої збірки «Україні» Самійленко так оцінював їх: «С в мене ще двоє віршів, котрі зараз Вам подам, – писав він. – Вони мають зовсім схоластичну форму сонета і навряд куди здадуться. Проте ось вони Вам. Може, як не візьмете для видання Вашого, то при-ткнете їх у «Зорю», абощо» [9, с. 549]. Дослідник поетової творчості М. Чернопиский, щодо другого сонета, зазначав: «...другий сонет – це *месостих* (чи не єдиний в новій українській поезії!); в середині рядків слова підбрано так, що окремі їх частини, графічно виділені для зору, складають ім'я адресата, якому присвячений твір, – Л ю д м и л а. В автографі ці слова і частини слів виділено великими літерами...» [9, с. 549].

Ось як виглядає сонет II. «Коли б твоєї вроди не хвалила...»:

Коли б твоєї вроди не хвалила	A
Моя невдатна Муза, то з того	b
Для образу чудовного твого	b
Моя недбалість слави б не зменшила.	A

Нехай би навіть людськість оніміла	A
І слова не могла сказати свого,	b
Твого ім'я доволі одного,	b
Щоб зараз же пізнав ЛЮД! МИЛА	A

І гарна ти, що й кращої нема,	c
І між ЛЮДЬМИ Ласкавіша всіма.	c
Нехай же буду я твоїм поетом:	D
Я з Музою – зберем ми сили всі	e
І впевним ЛЮД МИ ЛАгідним сонетом,	D
Що вмієм віддавати честь красі! [9, с. 67]. e	

Серед сонетів В. Самійленка натрапляємо на так званий *кулявий сонет*, у якому, за словами І. Качуровського, «...один з віршів «спіткнувся»: має інший, довший або коротший розмір, ніж решта» [4, с. 140]. У Самійленковому сонеті «Навіщо Вам збиратись на Амур?...», укладеному Я5, «спіткнулися» 4 рядки: у 3-му і 8-му рядках наявні «несилабо-тонічні» верси, у 4-му – Я6, а у 13-му – Я4. Схема римування у цьому творі – aBВа aBВа CдC дCd.

Елегійний дистих властивий для 8 віршів, що становить 14,5%, це елегії: I. «Як ви щасливими можете бути й веселими завжди...» (1887); II. «Ті, що нікого не люблять, бо серце глухе в них...» (1887); III. «Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди...» (1887); IV. Восени (1887); V. «П'яний заснув серед ulиці» (1887); VI. «Все переспівано, все обговорено...» (1889); VII. Поетові (1889); VIII. «Сфер небесних музика повинна густо пречудовно...» (1889). Усі елегії неримовані. Жіночі та чоловічі клаузули чергуються послідовно. Ось приклад однієї елегії VII. Поетові (1889):

Годі тобі малювати Дніпро, нарікати на долю	A
Та про ті очі співати, що ти й не бачив нігде;	b

Краще людину змалюй, зазирни їй у душу душею, C
Радість і смуток її в слові твоїм покажи [9, с. 47]. d

Три вірші із циклу «Весняна елегія» (1889), що становить 5,4% від усіх строфічних текстів періоду, викликають уявлення про канцону. Твір має усталений порядок римування – aaabba: «Ще раз весна...», aabccb: «О, знаю я...» і «Коли я вмру...» та усталену композицію. Усім віршам властиві чоловічі співзвуччя. Так виглядає фрагмент другого твору «О, знаю я...»:

О, знаю я,
Чого моя
Душа смуткує і болить,
Яка печаль
І що за жаль
Їй радість хоче затруїть...
Того вона
Болить, що зна
Непевність радощів своїх,
Що час мине
І поглине

Самую змогу бачить їх... [9, с. 65].

Октава (3,9%) представлена у першому вірші відомого диптиха «Україні» («Ти звеш мене, й на голос милий твої...», 1888). Верси у ньому заримовуються почергово за двома схемами – aBaBaVcc та AbAbAbCC. Наведемо другу строфу поезії:

Нехай той шлях важкий, нехай тернистий! A
Але хіба тоді квіток шукать, b
Коли тебе, твій любий образ чистий A
Несхнучі сльози тяжко туманять? b
Коли твій геній навіть променистий A
Онемощів і почина згасать? b
О ні, того скарають муки люті, C
Хто зможе в час такий тебе забути! [9, с. 59]. C

Неримовані поезії окресленого періоду становлять 19% (11 віршів). Це: «Веселка» (1888), «Зимовий діалог» (1885), «Герострат» (1888), «Елегії» I – VIII (1887 – 1889). У більшості цих віршів клаузули жіночі. У гекзаметричному творі «Веселка» жіночі співзвуччя становлять 100%, у «Геростраті» – 76%, решта (24%) – чоловічі. У творі «Зимовий діалог» співвідношення таке: жіночі клаузули – 80%, чоловічі – 20%. В «Елегіях» жіночі та чоловічі клаузули послідовно чергуються.

Неримованою є також друга частина поезії «Україні», жіночі клаузули становлять в ній 53,5%, чоловічі – 7% і дактилічні – 39,5%.

У віршах поета превалює точна рима – 84,6%. Найбільше точних рим у поезіях: «Ридання душі», «Грішниця» (обидва – 1884), «Дві планети», «Російська серенада», «Пригода», «Україні» (у першій частині) (всі – 1888), «Весняна елегія», «Зорі» (обидва – 1889).

Приблизна рима становить 14,4%. Частка неточних співзвуч сягає лише 1%.

Рима у поета здебільшого однограматична – 53,5%, відсоток різнограматичних рим становить 26 і 20,4% припадає на дієслівні.

Жіночі рими спостерігаємо у 52,4% текстів. Лише жіночі співзвуччя характерні для таких творів: «Смільний чоловік» (1886), «До ньки!» (1887), «Святий вечір» (1889), у віршах із неповним римуванням: «Горе поета», «Найдорожча перлина», «Розкажи ти, моя Музо...», «Ельдорадо» (всі – 1886), «Гостра стаття» (1887), «Фармакологія», «Собаки» (1888).

47,5% усіх рим – чоловічі. Лише чоловічі закінчення властиві таким поезіям: «До душі», «Українська мова» (обидва – 1885), «Прожиті сили» (1886), «Шкóда» (1887), «Весняна елегія» (1889).

У поетичних творах В. Самійленка натрапляємо на *глибокі рими*. Автор заримовує – невимовне – повне, неміло – підломило («Ридання душі», 1884); очі – ночі, гнала – виринала («Грішниця», 1884); щоденну – стражденну («Сумна наша пісня, як наше життя...», 1885); безводна – холодна («Дві планети», 1888); тернистий – променистий («Україні»); коханням – бажанням «Святий вечір», 1888); ганку – циганку, сваволі – волі «Пісня про віщого Василя», 1888); народний – благородний, гарне – вульгарне «Патріота Іван», 1888).

В окремих творах автор вдався до римування українських та іншомовних слів. Приміром у поезії «Фармакологія» (1888) автор застосував звуковий перегук українських та латинських слів:

Дисертація товстюща
У двох то́мах, по лати́ні,
Де замість знання цитати –
Oleum picini [9, с. 108].

В інших строфах римуються – адвоката – destillata, література – tinctura, пана – ipescacuana, вразливі – purgativi.

Подібне знаходимо й у Самійленковому творі «Навіщо Вам збиратись на Амур?», але тут автор вдався до римування французького та українського слів:

Навіщо Вам збиратись на Амур?
Навіщо Вам Вкраїну покидати?..

О ні! Коли б Вас прикувати
Тут міг у Києві un autre amour,
Тоді я Ваш довічний трубадур... [9, с. 112].

Висновки. Отже, версифікація Володимира Самійленка 80-х років вражає незвичним шліфованим розмаїттям строфіки: дистихи, катрени, п'ятивірші, шестивірші, восьмивірші, децима, тринадцятивірші та чотирнадцятирядкова строфа. Канонізовані форми представлені сонетом, елегійним дистихом, октавою та канцоною.

Щодо римування автор застосував різноманітні види та схеми: перехресне: AbAb, aBaB, abab, AbAbCdCd, aBaBcDcD; парне: AA, aa; неповне: aBcB, ABCB, ABCBDEFE та змішане.

Результати нашої розвідки увиразнюють та конкретизують загальну картину версифікаційних особливостей української поезії 80-х років позаминулого сторіччя, збільшують наше розуміння національного віршування окресленого періоду.

Література:

1. Бабишкін О. Володимир Самійленко. Літературно-критичний нарис / Олег Бабишкін. – К. : Держлітвидав України, 1963. – 166 с.
2. Гаспаров М. Очерк истории русского стиха. Метрика. Ритмика. Рифма. Строфика / М. Гаспаров; [ред. Л. И. Тимофеев]. – Изд. 2-е, доп. – М. : Фортуна Лимитед, 2000. – 352 с.
3. Жирмунский В. М. Теория стиха / В. М. Жирмунский; [книга подг. Н. А. Жирмунской; ред. М. И. Дикман]. – Л. : Сов. писатель, 1975. – 664 с.
4. Качуровський І. Строфіка : підруч. / І. Качуровський; [гол. ред. М. С. Тимошик, ред. Л. Л. Щербатенко]. – К. : Либідь, 1994. – 156 с.
5. Костенко Н. В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Н. В. Костенко. – 2-ге вид. випр. та допов. – К. : Київ. нац. ун-т, 2006. – 287 с.
6. Погребенник В. Ф. Володимир Самійленко: до 125-річчя від дня народження / В. Ф. Погребенник. – К. : Знання, 1988. – 47 с.
7. Самійленко В. І. Україні : зб. поезій 1885 – 1906 рр. / В. І. Самійленко; [з передм. І. Франка]. – К. : Друк. І-ої Київської Друк. Спілки, 1909. – 131 с.
8. Самійленко В. Україні : зб. поезій 1884 – 1917 рр. / Володимир Самійленко. – 2-ге вид. – К. : Промінь, 1918. – 152 с.
9. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / Володимир Самійленко; [вступ. ст., упоряд. і прим. М. Г. Чернопиского; ред. тому П. І. Орлик]. – К. : Наук. думка, 1990. – 602, [5] с.
10. Ткаченко А. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих навч. закл. / А. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1998. – 448 с.
11. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко; [редкол.: Є. П. Кирилюк (голова), Б. А. Деркач, Ф. П. Погребенник та ін.]. – К. : Наук. думка, 1976 – 1986.